

MAĞRİB'Lİ MUTASAVVIF ABDURRAHMAN B. YUSUF EL-LİCÂÎ'NİN KELAMÎ GÖRÜŞLERİ

MAGHRIB SUFIST ABDOURRAHMAN B. YOUSUF AL-LICAI'S VIEWS OF KALAM SCİENCE

Aziz Ömer GÜZEL¹

Öz

Bu makalede, hicri altıncı yüzyılda, Mağrib'te yaşamış bir mutasavvif olan Abdurrahman b. Yusuf el-Licâî'nin Kelam ilmine dair görüşleri incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde, Licâî'nin üslubundan söz edilmiş, onu farklı kılan hususa dikkat çekilmiştir. Nitekim o, Kelam konularını inceleyen bir mutasavvif olması hasebiyle öneme haizdir. Sonra konuyla irtibatlı olarak onun yaşadığı bölgenin, dönem içerisindeki sosyo-politik çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Murâbitlar Devleti ve sonrasında kurulan Muvahhidler hakkında kısa bilgi sunulmuştur. Ardından onun hayatı, ailesi tanıtılmış ve ilim anlayışı betimlenmeye çalışılmıştır. Licâî'nin telif ettiği eserlere değinildikten sonra onun ele aldığı ilahî sıfatlara yer verilmiş son olarak da incelediği müteşâbih lafızlar sıralanmıştır. Sonuç bölümünde ise ulaşılan neticelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Mağrib, Mutasavvif, Mütেকellim, Sıfat, Müteşâbih, Haberî Sıfat, Licâî.

Jel Kodlar: Z-12, Z-19

Abstract

In this article, the views of Abdourrahman b. Yousuf al-Licâî about theolog, a sufi who lived in Maghrib in the sixth century, are examined. In the introduction part of the study, the style of Licâî is mentioned and the issue that made him different is noted. Thus, he is important because he is a sufist who studies the subjects of Kalam. Then, the socio-political framework of the region in which he lived is tried to be described. For this purpose, brief information is given about the Almoravids State and the Almohads established thereafter. Then her life and her family are introduced, and her understanding of science is tried to be described. After mentioning the works that Licâî compiled, the divine attributes that he handles are included, and finally the mutashabih (metaphorical verses) words he examined are listed. In the conclusion part, the results achieved are included.

Keywords: Teology, Maghrib, Sufi, Theologian, Adjective, Mutashabih, the Revealed Attributes, Licâî.

Jel Codes: Z-12, Z-19

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, azizomerguzel@gmail.com, 0000-0002-5132-7893

<https://doi.org/10.38004/sobad.704890>

Giriş

İslam inanç esaslarını, akıl ve nakil bağlamında değerlendirerek, bu esaslara yöneltilen şüpheleri ortadan kaldırma amacı taşıyan Kelam ilmi, hicrî ikinci asırdan itibaren teşekkül etmeye başlamıştır. Bu alanda söz söyleyen, eser telif eden âlimler ise farklı coğrafyalarda takipçi bulmuştur. Bu isimlerden biri de Mağrib'te yaşamış bir mutasavvıf olan Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Yusuf el Licâî'dir. Felsefe ile memzuc kelam döneminde sade ve anlaşılır bir üslupla konuları ele alan düşünür, sahih akaid bilgisinin irfana ulaşmada zorunlu olduğunu kabul ederek iki ilim dalı arasında insicamı yakalamış bir mütakellim-mutasavvıf olması yönüyle önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Abdurrahman b. Yusuf el-Licâî'nin hayatı, ilim anlayışı, eserleri ve yaşadığı coğrafyada hâkim olan siyasi - sosyal durum hakkında genel bilgi verildikten sonra onun ele aldığı kelamî meseleler ve müteşâbih lafızlar incelenmiştir. Tasavvuf alanında eserler telif eden Licâî, örneğine az rastlanır şekilde Kelam konularına da yer vermiş, mârifetullahı ulaşma hususunda - mutasavvıfların aksine- nazara yani akli istidlallerle bilgi edinimine büyük ehemmiyet atfetmiştir. Böylece o, Allah'ı bilmede kalpten önce akla önemli bir fonksiyon yüklemiştir. Araştırmalarımıza göre, İbn Yusuf'un kelam anlayışı hakkında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Licâî hakkında telif edilen tek eser ise Adem Çatak'ın kaleme aldığı *Mağribli Sufî Abdurrahman b. Yusuf el-Licâî* adlı eseridir. Bu eserde onun tasavvufi görüşleri incelenmektedir. Araştırmamızda onun hakkındaki bilgiler ve görüşleri betimleme yöntemiyle incelenmiştir.

1. İbn Yusuf el-Licâî'nin Yaşadığı Dönemde Mağrib

Licâî'nin düşünce kodlarının anlaşılabilmesi ve hakikate uygun sonuçlar elde edilebilmesi için onun yaşadığı coğrafyada hâkim olan siyasi ve sosyal durumun incelenmesi kaçınılmaz görünmektedir. Licâî'nin yaşadığı dönem Murâbitlar Devleti'nin yıkılıp Muvahhidler Hareketi'nin yükselişe geçtiği bir dönem olarak karşımıza çıkar. Dinî temelli bir idare olan Murâbitlar, Yusuf b. Taşfin (v. 500/1106) zamanında en geniş sınırlara ulaşmış; Endülüs'te yok olmaya yüz tutan Müslüman varlığının devam etmesine olanak tanımıştır. İlme ve âlimlere ehemmiyet veren İbn Taşfin'den sonra başa geçen yöneticilerin uygulamaları sebebiyle Malikî fukahâ nüfuz elde etmiş idare tarafından alınan kararlar onların onayına bağlanmıştır. Bunun sonucunda mezhebe mensup fakihlerin keyfi kararlar verdiği de söylenmektedir. Söz konusu mezhep temelli fetvalardan biri Hüccetü'l-İslam İmam Gazzâlî (v. 505/1111)'ye ait olan İhyâ'nın yakılmasına ve okunmasının yasaklanmasına da sebep olmuştur (Merâkeşî 2006: 130-131; Yiğit 2006: 153).

Bahsettiğimiz bilgiler ışığında, zikrettiğimiz kaynaklara dayanılarak Licâî'nin yaşadığı dönemden önceki asırda, ilmî faaliyetlerin çeşitli engellerle karşılaştığı söylenebilir. Murâbitlar ile Endülüs'ü ele geçirmeye çalışan Hristiyanlar arasındaki mücadeleyi ve halkın Murâbitlar Devleti'nde hâkim olan uygulamalara tepkisini fırsat bilen Muhammed b. Tûmert el-Mehdî (v. 524/1130) Sûs şehrinde halkı arkasına alarak Murâbitlar'ı dinden çıkmakla itham etmiş ve yönetime karşı isyan

başlatmıştır. Yoğun mücadeleler sonucu bu şehri ele geçirerek Muvahhidler hareketini başlatmıştır. Halk nezdinde karşılık bulan hareketin başına, İbn Tûmert’ten sonra Ebû Muhammed Abdülmü’min el-Kûmî (v. 558/1163) geçmiş ve o Murâbitlar Devleti’ne son vermiştir (Sallâbî 1997: 220; Özdemir 2006: 410-411).

Halkı katı mizaçlı ve göçebe hayat süren Berberîlerden oluşan Murâbitlar’da toplum kabile kültürüne göre yaşam sürmektedir. Bunun bir sonucu olarak, ilim ve fikir alanlarında kayda değer gelişim görülmemiştir (Yıldız 1992: 482; Fayda 1992: 311 vd.). İtikatta selef âlimlerinin takip ettiği yöntem kabul edilmiş, rey kerih görülerek müteşâbih haberlerin tevilinden kaçınılmıştır. Bu tutuma, Muvahhidler ile son verilmiştir (Nâsirî 1997: 1,196).

Arif AYTEKİN’in belirttiğine göre, Murâbitlar döneminde toplumdaki kötü gidişat, ahlakî çöküş, dinin ana metinlerinden uzaklaşma ve Allah hakkında teşbihe varan düşünceler İbn Tûmert’i ıslah çalışmalarına girişme hususunda motive etmiştir. Öyle görünüyor ki bu amaçla ilim tahsil eden ve insanları sahih kabul ettiği değerlere davet eden İbn Tûmert’i, idareyi ele geçirmeye sevk eden de bu fikirdir (1999: 425).

İlim merkezlerinde eğitim gören İbn Tûmert’in Gazzâlî’den de ders aldığı zikredilmektedir (Sallâbî 1997: Harekât 2000: 246-247; Dinç 2018: 358). Fıkıhta Malikî mezhebinin görüşlerini takip etmesine karşın görüşleri tevhid ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma konularında Mutezile, mehdilik konusunda Şia, tekfir anlayışında da Haricilik ile benzerlik taşıyan İbn Tûmert, dört halifenin meşruiyeti ve diğer konularda genel olarak Eşarî itikadını benimsemiş görünmektedir. İnanç alanındaki bu tavrı onu bir mezhep kimliğiyle tanımlamayı güçleştirmektedir (Beyzak: 1971; Hamde 1986: 270). İbn Tûmert’in fikir noktasındaki temsiliyle takipçileri tarafından kurulan Muvahhidler Devleti’nde halk ve ulema nezdinde daha özgürlükçü bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında Murâbitlar döneminde oldukça cansız ilerleme kat eden Eşarî akîdesi, Muvahhidler Devleti’nin teşvikiyle yayılma imkânı bulmuştur. Yine bu dönemde bazı din adamlarının karşı çıkmasına rağmen, tasavvuf ilmi alanında da çalışmalar yapılmıştır (Özdemir 2013: 412). İki siyasî oluşum arasında bir karşılaştırma yapacak olursak Murâbitlar’ın halkı kontrol altında tutmak için baskıladığı, ilim faaliyetlerinin ancak fukahâ eliyle deruhte edilebildiği; Muvahhidler’in ise bu durumu kendi lehlerine kullanarak daha özgürlükçü bir yönetim ihdas ettikleri söylenebilir.

2. Abdurrahman b. Yusuf el-Licâî’nin Hayatı, İlim Anlayışı ve Eserleri

2. 1. İbn Yusuf el-Licâî’nin Hayatı ve İlim Anlayışı

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Licâî’nin asıl adı Abdurrahman, babasının adı ise Yusuf’tur. Doğduğu Licâye adındaki bölgeye nispetle Licâî şeklinde anılmıştır. Hicrî 599 yılında vefat eden Licâî, Muvahhid halifeleri Abdülmü’min b. Ali (v. 558/1162), Yusuf b. Abdülmü’min (v. 580/1184) ve Yakup b. Yusuf (v. 595/1198) ile çağdaştır (Licâî 2001: 5-13). Yaptığımız araştırma sonucunda Licâî’nin hocalarından birine ya da bir talebesinin ismine rastlanamamıştır.

Licâî, bir mutasavvıf olmasına rağmen kelimelerin ilminin ulûhiyete dair konularını dirayetle ele almış ve tutarlı izahlarda bulunmuştur. Eserlerinden, onun hem zahirî hem de manevî ilimleri tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Kelam alanıyla ilgili olarak Allah'ın varlığı, bilinmesi, zâtını tanımayı sağlayan selbî ve sübûtî sıfatları gibi konulara değinen Licâî, ağırlıklı olarak müteşâbih lafızları inceleyip tevil etmiş; buna paralel olarak oluşturduğu tenzih doktrinini zikrettiği her konuya uygulamıştır. Belli bir sistem içerisinde tüm konulara yer vermek yerine birtakım başlıkları seçmiş olması, onun izahına hacet duyulan mevzulara ağırlık verdiğinin göstergesi sayılabilir. Döneminde yaşayan kelimcilerin aksine sade bir üslup kullanması ise onun geniş halk kitlesine ulaşmayı gaye edindiğinin göstergesi sayılabilir.

2.2. İbn Yusuf el-Licâî'nin Eserleri

Tamamı tasavvuf alanıyla ilgili eserler kaleme alan Licâî, Kutbu'l-Arifin fi'l-Akaidi ve't-Tasavvuf adını verdiği ve üç ana bölüme ayırdığı bu en kapsamlı eserinin ilk bölümünde, kelam ilmine dair görüşlerini açıklamıştır. Burada o, kelam konularına yer vererek tasavvufa giren kişiyi İslam inancına uymayan görüşlerden sakındırmayı amaçlamaktadır. İkinci bölümde tasavvuf ilmiyle ilgili olarak edep konusunu ele almış, insanlara karşı edep, kişinin kendi nefesine karşı edep ve Allah'a karşı edep başlıklarına yer vermiştir (Licâî 2001: 65). Üçüncü bölümde ise batınî meseleler ve sırlar hakkında bilgi vermektedir. Licâî, Kutbu'l-Arifin adlı eserini mârifetullahı ulaşmak isteyen herkesin okuması ve anlaması gerektiğini beyan etmektedir (Licâî 2001: 67).

Şemsü'l-Kulüb ise Licâî'nin tasavvuf makamlarını kendine ait bir sıralamayla yazdığı eseridir. Kutbu'l-Arifin adlı eserinde olduğu gibi bu eserin 31 babından ilkinde mârifetullah konusunu ele alır. Yani ilk olarak Allah'ı bilmek bahsi ele alınır. Bu eserin sunduğu itikadî meseleleri ihtilaflara yer vermeden ve Ehl-i Sünnet inancına uygun olacak şekilde işlemiştir. Genel olarak onun burada, okuyucuyu teşbihten sakındırma amacı güttüğü anlaşılmaktadır. Müteakip başlıklarda müellif; riyazet, tevbe, vera', zühd gibi tasavvuf ıstılahına ait kavramları izah etmektedir (Licâî 2012: 189). Ona nispet edilen Şemâilü'l-Husûs adlı eser ise havas ehlinin özelliklerini muhtasar bir tarzda sıraladığı risalesidir (Aktaran: Çatak 2016: 44).

3. Licâî'ye Göre İlahî Sıfatlar

Sözlükte özellik veya nitelik yönüyle bir şeyin adlandırılması (İsfahânî 2009: 873) şeklinde tanımlanan sıfat, ıstılahta ilahî varlığın zâtına izafe edilen mana ve mefhum olarak tanımlanmıştır (Özler 2016: 111). Ana kaynaklarda yaratıcıya izafe edilen isim ve sıfatların mahiyeti, anlaşılmasındaki keyfiyet ve ilahî zât ile irtibatı çerçevesinde yorumlar yer almaktadır.

Eşarî âlimlerin kabul ettiği sıfatların neredeyse tamamını açıklayan Licâî, Allah'a izafe edilen sıfatların muhdes değil Ehl-i Sünnet'e muvafık olarak kadim olduğunu dile getirir (Licâî 2001: 50). Ancak o, zâtî sıfatlar arasında bir ayrım yapmadan ele aldığı tüm sıfatları sıralayarak açıklamıştır.

Vücut, zihin dışında Allah’a ait gerçekliğin bulunduğunu ve yokluğunun düşünülemediğini belirten sıfattır (Yavuz 2013: 36). Licâî’ye göre mutlak surette var olan ve ademi düşünülmemeyen Allah, vücut sıfatına sahiptir. Müellif, Allah’ın varlığının zorunluluğundan çeşitli vesilelerle bahsetmiştir (Licâî 2001: 48; Licâî 2012: 188).

Varlığı geçmişe dayanmak, üzerinden zaman geçmek şeklinde tercüme edilen kідem sıfatı (Isfahânî 2009: 660), ilahî varlığın başlangıcının olmamasını daha genel ifadeyle, var oluşunun zamanla kayıtlanmamasını ifade eder (Yavuz 2002: 394). Licâî’ye göre ise Allah, mevcut olan her şeyin aksine bidayeti olmayan ve başlangıcının dayandığı bir an bulunmayandır. Onun kendisini var ettiği bir başlangıçtan da söz edilemez (Licâî 2001: 45-46; Licâî 2012: 188).

Fena kelimesinin zıddı olan beka, varlığının sonunun olmaması anlamına gelir. Cüveynî, kідemi sabit olan varlığın ademinin muhal olduğunu belirtmiştir (Cüveynî 20016: 18). Allah’ın zatının, varlıkları yaratmadan önce var olması gibi onlar yok olduktan sonra var olması da hakikidir. Onun kідemine bir başlangıç olmadığı gibi bekasına da bir son tahayyül edilemez. Bütün fani varlıklar yok olduktan sonra da Allah kalıcıdır (Licâî 2001: 45-51; Licâî 2012: 188).

Muhâlefetün lillahâdis sıfatı, Allah’ın yaratılmışlara özgü vasıflardan müstağni ve münezzehe olduğunu ifade etmektedir. Licâî’nin açıkça yer vermediği ama genel izahlarını en çok ilgilendiren sıfat muhâlefetün lillahâdistir. Çünkü o müminleri, Allah’ın herhangi bir varlığa benzetilmesi ve teşbihe varan fikirlere yönelmesi gibi durumlardan sıkça sakındırmıştır. Onun izah ettiği hemen her konu bir yönüyle bu sıfatın alanına dâhildir. Licâî, yaratan ile yaratılan arasında hiçbir benzerlik kurulamayacağını, teşbihin sakıncalarını sıklıkla vurgulamıştır (Licâî 2001: 47-48).

Sözlükte doğrulup ayakta durmak anlamına gelen kıyam ile kendiliği ifade eden nefis kelimesinden terkip olunan *kıyam binefsihi*, Allah’ın var olmak için hiçbir şeye ihtiyaç duymadığını ifade etmektedir. Licâî, bu sıfatın ilahî varlığı yaratılmış varlıklardan ayıran en önemli farklardan biri olduğuna işaret etmektedir. O, istiva konusunu açıklarken bu sıfatı da izah etmektedir (Licâî 2012: 188).

Vahdaniyet, Kur’an’da Allah’a izafe edilen önemli sıfatlardandır (Zümer 39/4; İhlas, 112/1-4). Kavramın kökünü teşkil eden vahid kelimesi inkisamı yani bölünmesi mümkün olmayan şeyi ifade etmektedir (Isfahânî 2009: 857). Licâî, Allah’ın kendisine has egemenliği ve iktidarı ile yaratma fiilinde bulunduğunu, bu durumun mutlak olarak bir teklikten ileri geldiğini beyan eder. Yani Allah varlığında ve yaratmasında tektir, vahdaniyet sahibidir (Licâî 2001: 49).

Hayat, canlı ve diri olmak anlamına gelir (Isfahânî 2009: 268). Zira âlemi yaratan varlığın hayat sahibi olmaması düşünülemez. Licâî, her şeye güç yetiren mutlak egemenlik sahibi yaratıcının diri olmamasının düşünülemediği noktasından hayat sıfatını izah eder (Licâî 2001: 53).

İlim, bir şeyin hakikatini bilip iç yüzüne hâkim olmak anlamındadır (İsfahânî 2009: 131). Allah'a isnat edildiğinde insanların ilmine benzemeyen kadim bir bilmeyi ifade etmektedir. Licâî yaratıcı vasfına sahip olmanın sonsuz ve kadim ilimle mümkün olacağını savunmaktadır. Yine o, Allah'ın hem cüzleri hem de külleri ayrıntısıyla bildiğini belirtmektedir. Onun ilmi, nazar ve çıkarsamalara dayanmaz (Licâî 2001: 47-48).

Bir şeyi istemek anlamına gelen irade, meşiet ile eş anlamlı kullanılmaktadır (Cürcânî 2004: 16). Licâî'ye göre irade, ancak gerçekleşecek olanların veya yaratmayı istediklerinden daha geneldir. Mevcudat ile ilgili vuku bulan bütün işleri, değişime uğramayan irade sıfatıyla icra eder (Licâî 2001: 50-51).

İrade kuvvesine etkide bulunan sıfat ise kudrettir (Cürcânî 2004: 145). Kudret, Allah'a izafe edildiğinde eksiksiz yapmayı ifade eder. Licâî'nin ifadesiyle, Allah'ın varlığı eşsiz şekilde farklı tür ve özelliklere sahip olarak yaratması kudret sıfatından ileri gelir. Kendisine hiçbir engelin taalluk edemeyeceği Allah, mutlak iktidar sahibidir (Licâî 2001: 51-52). Licâî tarafından sem ve basar sıfatları da Ehl-i Sünnet'e uygun olarak işitme ve görme şeklinde anlaşılmıştır (Licâî 2001: 52).

Kelam sıfatını da Eşarî doktrine uygun şekilde susma ve bildiklerini saklama gibi menfi durumlardan uzak oluşu ispatta değerlendiren Licâî (Licâî 2001: 51) son olarak tedbir adını verdiği ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin kullanmadığı bir sıfattan söz eder. Licâî bu sıfatı, işleri düzene koyma manasında kullanır. Ezeli bir düzenle belirlenen mevcudat, ilahi tedbire göre varlık âlemine çıkar (Licâî 2001: 50).

4. Licâî'nin İncelediği Müteşâbih Lafızlar

Allah'ın zâtına ait sıfatları Eşarî mezhebine uygun olarak inceleyen Licâî, tartışmaların günümüzde de devam ettiği bazı müteşâbih kavramları da değerlendirmiştir. Zaten tüm lafızların incelenmesi künhü bakımından zor görünmektedir. Bu lafızların önemli bir kısmını Allah'ın başka bir varlığa benzetilmesi fikrini akla getiren haberî sıfatlar teşkil etmektedir. Sözü edilen haberleri sözlük anlamları üzerinden yorumlamak antropomorfizme sebep olurken nefyetmek ta'til anlayışına götürür (Çelebi 2009: 105). Müşebbihe gibi fırkalar bahse konu bilgileri olduğu gibi anlamayı tercih edip teşbihin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kimileri tamamen reddetmiş kimileri de anlaşılması noktasında durmayarak yorum yapmaktan geri durmuştur. Önemli sayıda mütekellim tevil yolunu benimsemiştir. Licâî de bunlardandır. Zira o teşbih ve tatil fikrinin çelişkisinden yola çıkarak tevakkuf etmenin ilahî iradeye ters olacağını belirterek anlaşılması mümkün görünmeyen kavramları farklı manalara raci kılmıştır (Licâî 2001: 54 vd.)

4.1. Allah'ın Arşa Kurulması (İstiva)

Bir yere kurulma, bir yerde oturma anlamına gelen istiva (İsfahânî, 2009, 439) Kur'an'da insana atfedildiğinde, rüş çığına ulaşma (Kasas, 28/14), gemiye yerleşme (Müminûn, 23/28) gibi

anamlarda kullanılmıştır. Licâi, istivayı dört hususu açıklayarak vuzuha kavuşturur. Buna göre ilk olarak kişiye düşen, Allah’ın kıdemini bilmektir. Zira Allah, hiçbir varlık yokken de vardır. Arş ise sonradan yaratılmıştır. Arş da dâhil cümle hadis varlıkların, Allah’ın varlığı karşısında bir hiç olduğu bilinmelidir. Ona göre kelimenin sözlük manası dahi Allah’ı arşta oturan bir varlık olarak tasavvur etmeye engeldir. Zira padişah tahta oturdu sözü, padişahın cismiyle bir yerde bulunmasından çok iktidarı ele almayı ifade etmektedir. Bir diğer husus olarak istivanın kim hakkında kullanıldığının bilinmesi gelir. İstiva, insan için oturma fiiline işaret edebilir ancak, fail rububiyet sahibi ilah olduğunda kudret, kahır ve irade ön plana çıkar. İstiva ancak karşı karşıya gelme, oturma ve bir mekân hulul etmeden uzak; gücünü hissettirme, iktidarı ele alma şeklinde anlaşılabilir.

4.2. Allah’ın Görülmesi (Rüyetullah)

Bu kavram, müminlerin cennette Allah’ı görecek olması hususunu ifade eder. “O gün bir takım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.” (Kıyame, 75/22-23) manasındaki ayette bu vakıadan söz edilmektedir. Licâi, mezkûr ayeti zikrettikten sonra rüyetin nasıl gerçekleşeceğini tafsilatıyla anlatmıştır. Diğer kelamcılarda görülmeyen bu anlatı herhangi bir hadis kaynağında da bulunamamıştır. Licâi, cennette müminlerin her cuma günü Selam Yurdu denilen bir yere gireceklerini ve orada yerlerini aldıklarında izdihama mahal olmaksızın Allah’ı göreceklerini belirtmektedir. Rabbine nazar eden kul, baş ve gönül gözüyle onu temaşa etmek dışında hiçbir şeyden lezzet almayacaktır. Bu olay sırasında mümin kulu kaplayan hayret, adını ve çevresinde kimlerin olduğunu dahi unutmaya sebep olacaktır (Licâi 2001: 59-60). Ancak söz konusu durumda insan, Allah’ın zâtının ve sıfatlarının keyfiyetine muttali olamayacak, rüyetten sonra herhangi bir suret hatırlamayacaktır. Bu minvalde Licâi, Allah’ın hiçbir şeye benzemeyeceğini ve onun eşsiz bir varlık olduğunu da yineler. Anlaşılan o rüyeti, herhangi bir şekil veya silüet olarak algılamamaktadır (Licâi 2001: 61).

4.3. Allah’ın Gelmesi (Mecî)

Kur’an’da yer alan Allah’ın meleklerle beraber gelmesi manasındaki ayet (Fecr, 89/22) ekseninde tartışma konusu olan mecî, Ehl-i Sünnet uleması tarafından hükmünün gelmesi şeklinde anlaşılmıştır (Cüveynî 2016: 69). Licâi’ye göre de yaratıcı, hakkın ortaya çıkacağı hesap gününde insanların arasına hulul veya intikal ile gelici değildir. Ona göre gelmek, kıyamet günü insanlar arasında hükmünün galip gelmesi, adaletin tecelli etmesi demektir (Licâi 2012: 189). Yine ona göre, Allah’ın bir yerden başka bir yere intikal edeceğini veya bir mekânda bulunacağını kabul eden kişi küfre girmiş olur (Licâi 2001: 59).

4.4. Allah’ın Bulutlar Arasında İnişi (Gamam)

Kur’an’da Allah’ın melekler ile buluttan gölgeler arasından inişinden bahsedilmektedir. Ancak bu ayet, inanmayanların muhtemel beklentisi şeklinde tezahür eder. Yani mezkûr ayet, “Bazı kimseler inanmak için Allah’ın gökten inmesini mi bekliyorlar” şeklinde anlaşılabilir. Licâi, ayeti dilbilimsel

açıdan tevil ederek Allah'ın gelişi şeklinde değil melekleri göndermesi şeklinde açıklar. Bu izah kabul edilebilir olmakla birlikte böyle bir tevil yapmadan da ayetin, istifham-ı inkarî olduğu için teşbihi ifade etmediği söylenebilir. Kimi mütekellimler filolojik teville yer vermeden ayetin, intikal ve nüzülü ifade edecek şekilde anlaşılmasının teşbihe götüreceğini ve bunun ise caiz olmadığını belirtmişlerdir (Cüveynî 2016: 69).

4.5. Allah'ın Yüzü (Vechullah)

Yüz şeklinde tercüme edilen vech kavramı, farklı ayetlerde geçmektedir (Rahman, 55/27; Kasas, 28/88; İnsan, 76/9). Licâî'nin belirttiğine göre, Allah'ın yüzünden söz eden ayetlerin olması, bildiğimiz anlamda bir surete sahip olduğu anlamına gelmez. Allah, sureti olmaksızın keyfiyetini bilemediğimiz bir şekilde vech sahibidir. Ona göre vechten kasıt, Allah'ın vücudundan yani varlığından haber vermektir. Bu minvalde Allah'ın yüzünün bir sıfat olduğu da söylenemez. Çünkü eğer böyle olursa, Allah'ın yüzünün kalacağından haber veren ayet (Rahman, 55/27) yaratıcının inkısama uğraması tarzında da anlaşılabilir. Bu durum ise muhaldir (Licâî 2001: 61).

4.6. Allah'ın Eli (Yedullah)

Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde Allah'a isnat edilen yed kavramı, literatürde el manasında tercüme edilmiştir (Abdülbaki 1996: 859; Isfahânî 2009: 899). Kur'anî haberlerden biri olan “Gökler onun (Allah'ın) sağ eliyle dürülmüştür.” (Zümer, 39/67) ayetinden yola çıkan Licâî sağ eli, Allah'ın kudreti şeklinde tevil etmiştir. Dolayısıyla mezkûr ayet “Gökler onun kudretiyle dürülmüştür” şeklinde anlaşılabilir. Allah, el kullanmadan var eden, yaratandır. Allah'ın bildiğimiz manada bir elinin olduğunu düşünmek yaratıcıyı sonradan yaratılan varlıklara benzetmek demektir (Licâî 2001: 63).

4.7. Allah'ın Gülüşü (Dıhk)

Anlaşılmasında güçlük çekilen ve bu amaçla Licâî'nin ele aldığı kavramlardan biri de dıhk'tır. Dıhk lafzı insana ait olan gülme fiilinin Allah hakkında kullanıldığı lafızdır. Licâî'nin kaynak belirtmeden aktardığı ve herhangi bir hadis kaynağında bulamadığımız habere göre, kendilerine ikram ederek Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışan bir kişi, misafirlerini hapsedmiştir. Onun bu hareketi üzerine Allah gülmüş ve onun günahlarını affetmiştir (Licâî 2001: 59).

Licâî'ye göre gülmek ve güler yüz göstermek Allah hakkında düşünülemeyecek fiillerdendir. Ancak insandan yola çıkılırsa bu durum rıza ve sevinç ifadesi şeklinde anlaşılabilir. Yine Licâî'ye göre, bu haberde bir istiare bulunmaktadır. Burada asıl olan, kulların ahirette nimetlere ve ikramlara nail olacağına haber verilmesidir. Licâî, bir genellemeye yer vererek Ehl-i Sünnet âlimlerinin tamamının bu görüşte olduğunu beyan etmiştir. Anlaşılan Licâî, dıhk fiilini Allah'a nispet etmekle birlikte, keyfiyetinin bilinemeyeceğine işaret etmiştir (Licâî 2001: 59).

4.8. Allah’ın Gizli Konuşanların Yanında Oluşu (Necvâ)

Birkaç kişinin, bir araya gelerek aralarında gizli konuştukları meselelere Allah’ın muttali olacağını haber veren ayeti değerlendiren Licâi’ye göre bu ayetten kasıt, Allah’ın her şeyi biliyor olmasıdır. Diğer konular gibi bu konuda da tenzih mekanizmasını sonuna kadar işleyen Licâi, zihinlerde oluşabilecek intikal düşüncesini reddetmek amacıyla mezkûr ayete yer vermiştir (Licâi 2001: 58-59). Çünkü aksini düşünmek teşbihe neden olabilir ve kişiyi küfre götürebilir.

4.9. Allah’ın Yüksekte Oluşu (Uluvv)

Kur’an’da yüce olmayı ifade eden uluvv kelimesi aynı zamanda yüksekte bulunma anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır (Abdülbaki 1996: 592). Bu manada Licâi, “Semada bulunanın, sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz” (Mülk, 67/16) ayetini yorumlamıştır. Licâi’nin beyanına göre mezkûr ayet “yüceliklerde olandan güvende mi oldunuz” şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü kelam sahibi olan ve tüm noksanlardan uzak bulunan Allah’ın semada yer edinmesi imkânsızdır (Licâi 2001: 63). Bu minvalde Yusuf Şevki Yavuz da Ehl-i Sünnet kelamcılarının Allah’ın semada olduğunu bildiren haberleri tevil ettiklerini belirtmiştir (Yavuz 2012: 137).

Teşbih ve teccime sebep olabilecek haberleri genel olarak ele alan Licâi, Ehl-i Sünnet’e muarız herhangi bir yoruma yer vermemiştir. Kanaatimizce o, belli başlı kavramları inceleyerek genel bir tevil anlayışı ortaya koymuştur. Nitekim o nur, sâk veya ayn (göz) gibi sıfatlara hiç değinmemiştir. Böylece Licâi, Allah’ın hiçbir varlığa benzetilemeyeceğini ve bu tür lafızların tevil edilmesi gerektiğini ispatlamaya çalışmıştır.

Sonuç

Licâi, İslam coğrafyasının en batısında yani Mağrib’te yaşamış bir mutasavvıf olmasının yanında döneminin ihtiyaçlarını gözeten, disiplinler arası uyumu sağlayarak hakikate ulaşmayı ve toplumu bu yöne sevk etmeyi gaye edinen bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasavvuf konularını eserlerinde ayrıntılarıyla ele almasının yanında o, Kelam ilmine dair birikim gerektiren, oldukça karmaşık meseleleri de incelemiştir. Allah’ın noksanlardan ve başka varlıklara benzetilmekten tenzihine ısrarla vurgu yapması, yaşadığı dönemden bir asır önceye kadar hüküm sürmüş olan siyasî iradenin İslam inançlarına ters düşen yorumlarını ortadan kaldırma çabası olarak anlaşılabilir. Nitekim o, sıklıkla, Allah’ın mekân edinmeyeceğinden, hiçbir varlığa hulul etmeyeceğinden, mutlak ve eksiksiz kudrete sahip olduğundan ve insanlar tarafından tam manasıyla idrak edilmesinin mümkün olamayacağını ifade etmiştir.

Aslında o, önceki Ehl-i Sünnet kelamcılarından çok farklı bir görüşün savunusunu da yapmamıştır. Aynı zamanda onun sadece bir âlimin görüşlerinden beslendiğini söylemek de hakikat olmaz. Görüşlerini halk nezdinde sahih itikada duyulan ihtiyaç sebebiyle ortaya koyduğu kanaatindeyiz. Farklı zamanlarda hitap olunmuş ve insanların bir arada bulamadığı lafızları art arda

sıralaması ve müteakip başlıklarla ele alması insan zihninde teşbih fikrine yol açmaktadır. Tevil ile bu fikirden sakındırması sonucu değiştirmemektedir. Yani teşbih amacıyla ele alınmış olsalar dahi haberi sıfatların bir arada sunulması teşbih fikrine sebep olmaktadır. Bu durum suçsuz bir insanın hırsız, katil, yalancı olmadığını ispata çalışmak gibidir. Tüm bu bilgiler ışığında Abdurrahman b. Yusuf el-Licâî'nin kendine özgü anlayışa sahip olmakla beraber belli bir sistemi takip eden mütekellim olarak vasıflanması mümkün görünmemektedir. O, tartışmalara ve ayrıntılara yer vermeyen, sahih inanç ile ahlak birlikteliğini sağlamış bir mutasavvıftır. Söz konusu yönüyle tarihte emsaline az rastlanmaktadır. Bu birliktelik iki ilim sahası arasında olması beklenen sıkı irtibata örneklik teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Abdülbaki, Muhammed Fuad (1996). Mucemü'l-Müfehres li Elfazi'l-Kuran (1. Baskı). Mısır: Daru'l-Hadis.
- Aytekin, Arif (1999). İbn Tûmert, TDV İslam Ansiklopedisi (cilt 20,425 ss.). Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.
- Beyzak, Ebu Bekir Sanhacî (1971). el-Muktebas min Kitabi'l-Ensab fi Marifeti'l-Ashab (Thk: Abdülvehhab b. Mansur). Rabat: Dâru'l-Mansur.
- Cürcânî, Muhammed b. Ali Seyyid Şerif (2004). Mucemü't-Ta'rifât (Thk: Muhammed Sıddık el-Minşavî). Kahire: Dâru'l-Fazile.
- Cüveynî, İmamü'l-Hameyn Ebu'l-Meali (2016). Kitabü'l-İrşad (2. Baskı). Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye.
- Çatak, Âdem (2016). Mağribli Sûfî Abdurrahman b. Yusuf el-Licâî (1. Baskı). İstanbul: Kelam Yayınevi.
- Çelebi, İlyas (2009). Sıfat. TDV İslam Ansiklopedisi (cilt 37, 100-106 ss.). Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.
- Dinç, Emine Nurefşan (2018). Murâbitlar Devleti Hükümdarı Ali b. Yusuf b. Taşfin Zamanında Devrin Nüfuzlu Fakihlerinin Fetvası İle 'Ulûmi'd-Din'in Yakılması. Turkish Studies Dergisi (2). 355-380.
- Fayda, Mustafa (1992). Bedevîler. TDV İslam Ansiklopedisi (cilt 5, 311-317 ss.). İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık.
- Hamde, Abdülmecid (1986). el-Medarisü'l-Kelamiyye bi'l-Efrikiyye ilâ Zuhûri'l-Eşariyye (1. Baskı). Tunus: Dâru'l-Arab.
- Harekât, İbrahim (2000). el-Mağribu Abre't-Tarih (1. Baskı). Cezayir: Dâru'r-Raşidi'l-Hadise

- İsfahânî, Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıp (2009). el-Müfredat fi Garibi’l-Kuran (Thk: Safvan Adnan Davudî). (4. Baskı). Dımeşk: Dâru’l-Kalem.
- Licâi, Abdurrahman b. Yusuf (2001). Kutbü’l-Ârifin fi’l-Akâidi ve’t-Tasavvuf (Thk: Muhammed ed-Dibâcî). Beyrut: Dâru Sâdır.
- Licâi, Abdurrahman b. Yusuf (2012). Şemsü’l- Kulûb ve Muâmelâtü’l-Muhibbi me’a’l-Mahub (Thk: Muhammed ed-Dibâcî). Beyrut: Dâru Sâdır.
- Merâkeşî, Ebu Muhammed Abdülvâhid b. Ali (2006). el-Mu’cib fi Telhisi Ahbari’l-Mağrib (Thk: Salahaddin el-Hevvarî). Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye.
- Nâsırî, Ebu’l-Abbas b. Halid (1997). Kitabü’l-İstiksâ Ahbâri Düveli’l-Mağribi’l-Aksâ (Thk: Cafer en-Nâsırî, Muhammed en-Nâsırî). Dâru’l-Beydâ: Dâru’l-Kitab.
- Özdemir, Mehmet (2013). Yusuf b. Taşfîn. TDV İslam Ansiklopedisi, (cilt 44,31 ss.). Ankara: TDV Yayın Matbaacılık..
- Özler, Mevlüt (2016). İslam Düşüncesinde Tevhid (2. Baskı). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Sallâbî, Ali Muhammed (1997). Devletü’l-Muvahhidin (1. Baskı). Amman: Dâru’l-Beyarık.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2002). Kıdem. TDV İslam Ansiklopedisi (cilt 25, 394-395 ss.). Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2012). Uluv. TDV İslam Ansiklopedisi (cilt 42, 136-138 ss.). Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2013). Vücûd. TDV İslam Ansiklopedisi (cilt 43, 136 ss.). Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.
- Yıldız, Hakkı Dursun (1992). Berberiler, TDV İslam Ansiklopedisi (cilt 5,482 ss.). Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.
- Yiğit, İsmail (2006). Murâbitlar, TDV İslam Ansiklopedisi (cilt 3,154 ss.). Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.